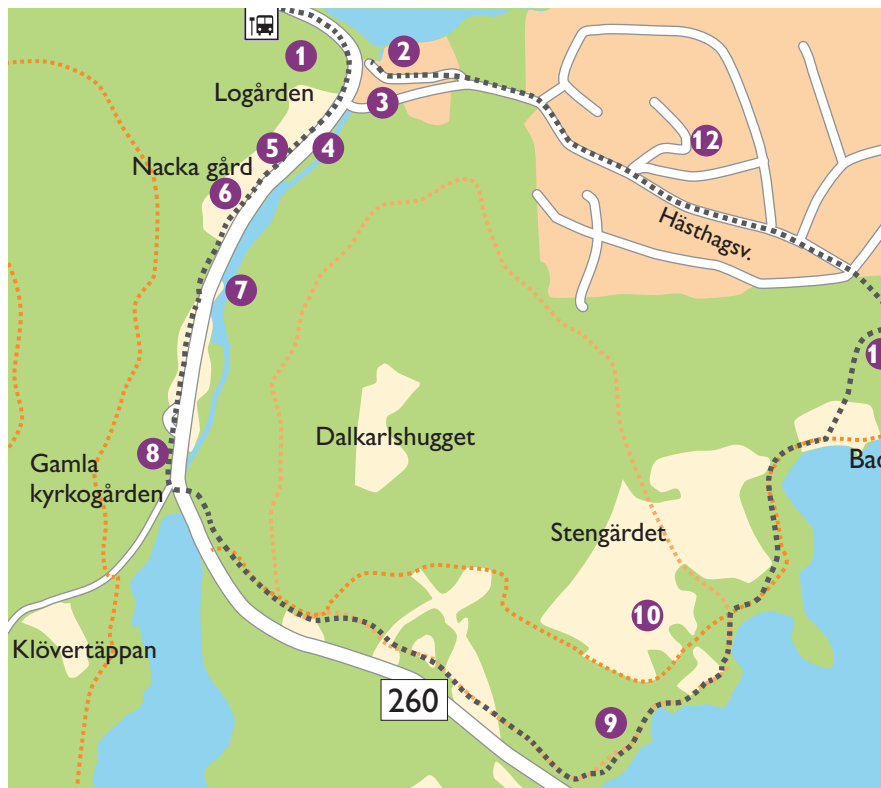

KULTURPROMENAD NACKA STRÖM OCH KÄLLTORPSSJÖN

Brukslämningarna vid Nacka ström har anor från 1500-talet och är Nackas historiska hjärta. Här upplever du speglande dammar, kvarnbyggnader, Nacka gård, kommunens äldsta kyrkogård och kulturlandskapet vid Källtorpssjön. Vandringen är cirka 3 km. Du startar lämpligast från busshållplatsen Nacka kvarn men det går även bra att ansluta från friluftsgården Hellasgården.

1 BERGET NACKEN

Berget Nacken, eller Nackaberget, har troligen fått sitt namn av formen, i profil liknar berget en böjd nacke. Berget ligger söder om Järlasjön som under förhistorisk tid var en viktig farled till Mälardalen. Farleden grundades upp under medeltiden men användes länge vintertid av skårgårdsborna som med häst och släde färdades över isarna till Stockholms vintertull vid Hammarby sjö. Troligen var berget Nacken ett av de landmärken man orienterade sig efter.

2 3 KVARNGÅRDEN OCH NEDRE KVARN

Områdets äldsta hus är kvarngården från 1787 (2). Det timrade huset står delvis på en ”hwälfd källare” (valvformig), enligt en beskrivning från år 1800. Huset var en flygel till en större huvudbyggnad som brann ner 1940. På kvarngården bodde kvarnens mjölnare och arbetare. De två nedre vattenfallen i ån användes för att driva mjölkvarnar redan på 1500-talet. Mjålet transporterades över sjöarna till bagarna i Stockholm. Den stora vitputsade kvarnbyggnaden (3) byggdes 1873 som en sista satsning på kvarnverksamheten. I den installerades en modern vattenturbin som ersatte de gamla trävattenhjulen. Den nya kvarnen hade också en ångmaskin som kunde användas vid vattenbrist. Anläggningen blev dock snabbt omodern, redan på 1890-talet konkurrerades den ut av de stora ångkvarnarna vid Stockholms inlopp.

De gamla kvarnvattenhjulen av trä lever kvar i Nackas kommunvapen.

4 MELLANKVARN OCH GUSTAV VASAS HAMMARSMEDJA

Byggnadsmiljön vid Nacka ströms utlopp i Järlasjön präglas främst av 1700- och 1800-talets kvarnverksamhet. Det faluröda hus med halvrunda fönster på gaveln är Mellankvarn som byggdes 1842. Längs byggnadens östra långsida går en murad vattenränna som användes för att leda vatten från kvarndammen. Även rännan är från 1840-talet. På 1870-talet togs hjulhuset bort och Mel-

lankvarn byggdes om till ett stall för sex hästar. Söder om huset ligger en dammlucka. Här låg den hammarsmedja som Gustav Vasa grundade på 1550-talet. I smedjan tillverkades bland annat byggnadssmede, lås, hackor, hästskor, kättingar, fångkedjor och rustningar av tyska och svenska smeder. Redan på 1560-talet utökades anläggningen med en krutkvarn och 1589 fanns tre krutkvarnar i dalgången. Samtidigt byggdes ett kopparslageri och två mjölkvarnar. Vid 1500-talets slut arbetade omkring 50 personer vid Nackaåns industri.

5 NACKA GÅRDS LADUGÅRD OCH MÄSSINGSBRUKET

Den timrade byggnaden med vällingklocka på gaveln byggdes som ladugård för Nacka gård 1881. 1625–1723 låg ett mässingsbruk här, grundlagt av holländarna Abraham Werden och Abraham Melis. Bruket hade svårigheter redan från början. År 1636 ingrep industri- och finansmannen Louis de Geer och verksamheten kunde fortsätta. Huvudprodukten var mässingstråd. År 1695 köptes verksamheten av Abel Reenstierna. När det Stora Nordiska kriget bröt ut 1700 började bruket tillverka knappar och spännen till den karolinska armén. Men problemen fortsatte och 1704 tog riksbanken över anläggningen.

6 NACKA GÅRD

Nacka gård omnämns i skriftliga källor från år 1505. Gården hade ett skyddat läge i dalgången vid Nackaån. På grund av tillgången på vattenkraft och goda transportmöjligheter omvandlade Gustav Vasa platsen till ett järnbruk på 1550-talet. Till bruket hörde även en sjökrog, ett kapell samt odlingsmarker och skogar. Bruket var det första större området med namnet Nacka och början på det som på 1880-talet blev Nacka kommun.

Nacka gårds nuvarande huvudbyggnad byggdes 1874 samtidigt som en ny kvarnbyggnad uppfördes vid det nedre fallet (det vitputsade huset med skorsten). Det timrade och panelklädda huset lär vara byggt på källaren

till en äldre gårdsbyggnad och präglas av 1800-talets snickarglädje.

7 RÄTTARENS STUGA

Det faluröda huset var tidigare rättarbostad under Nacka gård. Huset är en parstuga, en större stugtyp som passade en rättare som var arbetsledare på jordbruket. Byggnaden har en ålderdomlig stil med små fönster och timrade väggar.

8 NACKA GAMLA KYRKOÅRD/NACKA SÖDRA KYRKOÅRD

På medeltiden tillhörde området kring Nacka ström Brännkyrka socken, vilket innebar att människorna som bodde här hade lång väg till kyrkan. Så småningom byggdes ett kapell vid Danvikens hospital. Med etableringen av mässingsbruket på 1620-talet ökade befolkningen till över 100 personer och Nacka ström behövde ett eget kapell. Det finns uppgifter om ett kapell i Nacka på 1640-talet. Vid ”Proste-ting” 1689 förklarade bruksförvaltaren Abraham Ernst att han var villig att bygga en ny kyrka och 1695–97 uppfördes en enkel timrad korskyrka. Byggnaden revs 1902, kort efter byggandet av Nackas nuvarande kyrka vid Finntorp.

Kyrkogården ligger idylliskt på en ås omgiven av skog. Gravplatserna fördelades på gårdar och torp i församlingen, till dessa hörde även gårdarna i södra Nacka, till exempel Fisksätra och Skogsö. På kyrkogården begravdes också flyktingar från Åland, främst barn, som kom till Sverige av rädsla för ryssarna som ockuperade Åland och Finland 1713–21.

På kyrkogården finns även släkten af Petersens familjegrav. Släkten äger godset Erstavik sedan 1700-talet och är än idag den dominerande markägaren i södra delen av kommunen. Bryggarfamiljen Neumüller har lämnat efter sig ett mausoleum av sten med trappstegsgavlar. Bryggeriet låg på Södermalm mellan Åsögatan och Kocksgatan, och grundlades på 1850-talet av tysken Friedrich Rudolph Neumüller. Sonen Otto Emil Neumüller uppförde 1906 en stor villa i Hästhagen, strax nordost om Nacka ström,

som idag kallas Erstagården. Fadern Friedrich Rudolph köpte Nacka gård 1888 och ägde då även Klisättra och Skarpnäck på nordvästra sidan av Ältasjön.

9 ANNA I STORHAGEN

Torpet Storhagen tillhörde Nacka bruk och nämns i källor från 1600-talet. Stugan är borta men torpets jordbruk har präglat växtligheten i backen ner mot sjön. I slutet av 1600-talet skriver prästen i Nacka att Anna i Storhagen hade beskyllt änkan i Jakobstorp för trolldom. Det slutade med att kvinnorna inte fick ta emot nattvarden. Anna blev arg och lär ha sagt till änkan: ”Jag skall gå dit och du skall rida på en ko”. Uttalandet ledde till att kvinnorna drogs inför häradstinget. Nästa gång Anna dyker upp i källorna var efter ett bråk med torparhustrun i Sägtorp. Utanför kyrkan i Nacka lär Anna ha gripit Sägtorpshustrun i axlarna, ruskat henne och kastat henne framför en häst. På 1730-talet flyttade en finsk soldat in i torpet. Han hette Johan Toivola och bedömdes av prästen som ”ostadig på jorden” och hade enligt prästen svårt att hålla sams med hustrun.

10 STENGÄRDET

På västra sidan av Källtorpssjön ligger gammal odlingsmark som tillhört Nacka bruk. Den stenrika terrängen kan ha gett platsen namnet Stengärdet. Gärdet omges av en 600 meter lång stenmur som skulle hålla boskapen som betade i skogen borta från odlingsmarken. Muren är hög och enligt sägnen uppförd av ryska krigsfångar på 1700-talet. Det man vet är att det på den tiden infördes bestämmelser om att gärdsgårdar av trä skulle ersättas av stenmurar för att spara skogen. Skogen behövdes till bruksnäringen som hade stort behov av ved.

11 BRONSÅLDERSGRAV

På höjden mellan Källtorpssjön och Järlasjön finns en grav från bronsåldern (cirka 1 800–500 f Kr). Den ligger vid sidan av gångvägen mellan Källtorpsbadet och villaområdet Hästhagen. Typiskt för gravar från bronsåldern

är att graven ligger högt och ut mot sjön som för 3 000 år sedan var ett vidsträckt skärgårdslandskap. Här fanns troligen goda möjligheter till jakt och fiske. Liknande gravar finns på andra sidan sjön, på höjderna kring Hellasgården. Källtorpsbadets grav har en tydlig rund form med en grop i mitten. Det kan tyda på att graven har plundrats men gropen i mitten kan också vara medvetet gjord. På bronsåldern förekom så kallade kraterrösen, en gravkonstruktion i ringform.

12 HÄSTHAGEN OCH ERSTAGÅRDEN

Namnet antyder att villaområdet Hästhagen tidigare var jordbruksmark. Torpet Lerboda som hörde till Nacka bruk låg här 1673. Från mitten av 1700-talet kallades torpet Hästhagen. Hästhagens omvandling till villaområde påbörjades 1925. Bryggaren Otto Emil Neumüller som ägde Hästhagen sedan 1902, blev på grund av lågkonjunkturen efter första världskriget tvungen att sälja marken. Hästhagen styckades upp för egnahemsbebyggelse. Många köpare byggde husen själva efter typritningar och med enkla material. Man kan se typhus från 1920-talet med brutna tak och 1930-talshus i stramare funkisstil. Neumüllers egen villa från 1906, som hade ersatt torpet, såldes 1935 till Ersta Diakonisällskap som omvandlade stället till vårdhemmet Erstagården. Den välbevarade herrgårdslignande villan i jugendbarockstil är ritad av arkitekten Edward Bernhard. Han har också ritat bland annat flera varuhus i Stockholm, till exempel Åhléns varuhus vid Skanstull.